

POLISEMIA VS. AMBISEMIA

(na przykładzie polskiego przymiotnika *wirtualny* oraz jego odpowiedników w języku niemieckim — *virtuell* oraz w języku rosyjskim — *виртуальный*)

*Nasze rendez-vous
tylko w wyobraźni.
Rendez-vous
moich snów...*

Wyobraźnia, wyobrażenie, świat wyimaginowany — te zjawiska, które tradycyjnie kojarzyliśmy z indywidualnymi (skądinąd wysoko cenionymi) cechami osobowości, z intymną, emocjonalną sferą człowieka (czego przykładem jest zacytowany powyżej fragment popularnej w latach 80. XX w. piosenki polskiego zespołu „Kombi”), w drugiej połowie XX w. uległy radykalnej technologiczacji, a w szczególności rozpowszechniły się w komunikacji masowej jako jeden z najważniejszych elementów manipulacji. Komentując kulisy kosmicznego programu „Apollo”, a właśnie telewizyjną mistyfikację lądowania amerykańskich astronautów Armstronga i Aldrina na Księżycu 20 lipca 1969 roku, Tadeusz Sobolewski pisze: „Prawdą [...] jest, że żyjemy w cywilizacji spektaklu, w której toczy się wojna na obrazy [...] W tej wojnie obrazy mają tendencje odrywania się od rzeczywistości” („Gazeta Wyborcza”. 1.4.2005).

Semiotyczny mechanizm kultury funkcjonuje w ten sposób, że pojawienie się nowego zjawiska lub nasilenie wcześniej zaistniałych tendencji zwykle stwarza potrzebę ich nominacji — brak

pewnego zasobu nominacji może zasadniczo hamować rozwój danej sfery kultury, jak to pokazał B. J. Norman na przykładzie nominacji *cybernetyka* (1987, 80). Podobnie jest ze sferą wyobraźni, której we współczesnej polszczyźnie przyporządkowany został przymiotnik *wirtualny*. W wielu dyskursach, a przede wszystkim w dyskursach medialnych, wyraz ów staje się, a może już stał jednym z wyrazów kluczowych. Nas już nie dziwi, że wypełniając internetową ankietę matrymonialną, młoda kobieta w rubryce „hobby” pisze: „Komunikacja wirtualna”. Niemniej jednak, ponieważ jest to wyraz względnie nowy i nie całkiem przyswojony, stanowi on dla wielu użytkowników języka (a nawet, jak przekonamy się dalej, dla badaczy) swego rodzaju zagadkę semantyczną. *Wirtualny* dzieli los wyrazów obcych, których, jak pisze W. Pisarek (2002, 187), wielu Polaków (czasem ok. 90%) nie rozumie.

Funkcjonalno-semantyczna charakterystyka przymiotnika *wirtualny* jest odmienna w różnych językach, o czym stanowi relacja między normą a uzusem, historia języka literackiego, otwartość na zapożyczenia itd. Pod tym względem interesujące jest porównanie funkcjonowania leksemu *wirtualny* we współczesnym języku niemieckim, polskim i rosyjskim. Analiza słowników opisowych wykazuje, że mamy tu do czynienia z trzema różnymi sytuacjami leksykograficznymi, każda z których poza tym nie jest jednorodna.

W języku niemieckim przymiotnik *virtuell* stanowi naturalny, organiczny element systemu języka, choć nie należy on zapewne do podstawowego zasobu leksykalnego — wskazuje na to m.in. brak tego wyrazu w *Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. Jak podaje internetowy portal *Wortschatz* (www.wortschatz.uni-leipzig.de), przymiotnik *virtuell* mieści się w dwunastej klasie frekwencyjnej, czyli pod tym względem współmierny jest do polskich leksemów *mecz*, *prędkość* czy *środa*. Słownik *Duden* (2001) rozróżnia dwa znaczenia przymiotnika *virtuell*: 1) ‘entsprechend seiner Anlage als Möglichkeit vorhanden’, np. *ein virtueller*

Gegenstand der Interessen; 2) ‘nicht echt, nicht in Wirklichkeit vorhanden, aber echt erscheinend, dem Auge, den Sinnen vortäuschend’, np.: *ein virtueller Speicher* = ‘scheinbarer, nur logisch vorhandener’; *virtuelle Realität* (z angielskiego *virtual reality*) = ‘vom Computer simulierte Wirklichkeit, künstliche Welt, in die sich jmd. mithilfe der entsprechenden technischen Ausrüstung scheinbar hineinversetzen kann’.

Pierwsze znaczenie należałoby potraktować jako *znaczenie możliwości* (potencjalności), należące do kategorii modalności aletycznej. Definicja drugiego znaczenia jest bardziej skomplikowana: z jednej strony, wskazuje ona na *znaczenie wyobrażeniowe* modalności deontycznej: *Wydaje mi się, że...*, a z drugiej strony, głównie za sprawą egzemplifikacji — na *znaczenie limitatywne* (limitatyw, rodzaj wyrażen adiunktywnych, wskazuje na przestrzeń, dziedzinę, zakres realizacji cechy itp., p.: Zolotova 1988, 431; Vsevolodova 2000, 149), a raczej — *limitatywno-mediatywne* (zgodnie z terminologią składni funkcjonalnej mediatyw to syntaksem, oznaczający sposób, narzędzie czynności). W tym znaczeniu *virtuell* zinterpretować można jako ‘komputerowy, internetowy, medialny’, czyli ‘znajdujący się, realizujący się w środowisku komputerowym, internetowym, medialnym, za pomocą/pośrednictwem komputera, Internetu, mediów’.

Paradoksem jest jednak to, że w grupie najczęstszych kolokacji leksykalnych (podanych na stronie *Wortschatz*) realizuje się tylko trzecie znaczenie:

Realität (407), *Welten* (232), *Welt* (208), *Marktplätze* (91), *Realitäten* (62), *Marktplatz* (41), *Kaufhaus* (32), *Messe* (31), *Hochschule* (30), *Universität* (28), *Studio* (28), *Haustier* (26), *Nachrichtensprecherin* (23), *Klassenzimmer* (23), *Gemeinschaften* (23), *Endoskopie* (21), *Werbung* (20), *Warenhaus* (19), *Videothek* (19), *Räume* (19), *Reise* (19), *Rundgänge* (18), *Musikbörse* (18), *Rathaus* (17), *Kaufhäuser* (17), *Hauptversammlung* (16), *Kinderbibliothek* (15), *Tastatur* (14) i in.

Wszystkie przytoczone powyżej kolokacje dadzą się raczej zinterpretować w ramach modelu limitatywnego niż aletycznego czy deontycznego, tzn. jako ‘istniejąca (y/e), zachodząca (y/e), funkcjonująca (y/e) itd. w środowisku komputerowym/internetowym/medialnym rzeczywistość, świat, miejsca rynkowe, sklep, targi, uniwersytet, studio, zwierzę domowe itd.’, co daje podstawę, aby twierdzić, że z funkcjonalnego punktu widzenia znaczenie potencjalne i znaczenie wyobrazeniowe we współczesnym języku niemieckim są raczej marginalne.

Rosyjskie słowniki odnotowują przymiotnik *виртуальный* zaczynając od lat 50. XX w., z tym, że istotnie różnią się one zarówno pod względem przywoływanych cech semantycznych, jak i pod względem cech stylistycznych (np. przynależności do stylu naukowego), por.:

Словарь современного русского литературного языка (1951): ‘1. Способный к действию, возможный. Матем. *Виртуальное перемещение* — перемещение материальной точки или системы, которое ей в данный момент доступно при существующих связях. 2. Филос. Не существующий непосредственно и сам по себе, но способный возникнуть при наличии известных условий’.

Словарь иностранных слов (1981): ‘возможный, такой, который может или должен появиться при определенных условиях; *виртуальные частицы* — физ. элементарные частицы в промежуточных (ненаблюдаемых) состояниях, существованием которых в квантовой механике объясняют взаимодействия и превращения частиц; *виртуальная температура* — метеор. температура, которую имел бы при данном давлении сухой воздух той же плотности, что и данный влажный воздух’.

Современный толковый словарь русского языка (2001): ‘1. Спец. Возможный; такой, который может или должен появиться при определенных условиях. 2. Условный, кажущийся. Имитированный. Виртуальная реальность’.

Новый толково-словообразовательный словарь русского языка (2000): ‘такой, который может или должен проявиться, возникнуть и т. п. при определенных условиях’.

Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения (2000): ‘(в информатике) логический, не имеющий физического воплощения или реализованный только в компьютере’.

W powyższych definicjach pojawiają się wszystkie trzy wyżej wspomniane znaczenia: potencjalne, wyobrażeniowe oraz limitatywno-mediatywne. Ale i w tym przypadku zachodzi sytuacja paradoksalna: angielski przymiotnik *virtual* tłumaczony jest na język rosyjski na dwa diametralnie odmienne sposoby: w jednych słownikach — jako ‘faktyczny, rzeczywisty’, por. *the virtual ruler on the country* ‘rzeczywisty rządca kraju’ (Wilson 1982; Arakin/Vygodskaja/Il’ina 1993), a w innych słownikach — jako ‘pozorny, złudny’, por. *virtual image* ‘pozorny obraz, czyli złudzenie optyczne’ (Mjuller 1994).

Na nieokreślony charakter treści modnego wyrazu *виртуальный* we współczesnym języku rosyjskim wskazuje G. N. Trofimova (2005). Autorka rozważa zasadność czy też poprawność jego użycia w konstrukcjach z wieloma rzeczownikami, np. z nazwami własnymi (np. *виртуальный Артемий Лебедев*). Za kryterium poprawności w tej sytuacji nie można uznać istniejących słowników, ponieważ, jak pisze Trofimova (i jak stwierdziliśmy wyżej), podają one różne znaczenia tego wyrazu, a przytaczane ilustracje językowe, które, po pierwsze, nie zawsze się zgadzają z definicją, po drugie, są niejasne, tylko komplikują stan rzeczy.

Trofimova proponuje własną definicję przymiotnika *виртуальный*, która, jak uważa, obejmuje wszystkie jego kolokacje, zgodne z normą współczesnego języka rosyjskiego: ‘imitujący realność, realne przedmioty i zjawiska’. Według Trofimovej zastosowanie przymiotnika *виртуальный* do nazw własnych uznać należy za niepoprawne: o znanym projektancie stron internetowych nie można powiedzieć: *виртуальный Артемий Лебедев*, ale na przykład: *виртуальщик Артемий Лебедев*.

kład: *виртуальщик Артемий Лебедев*. Rzeczownik (neologizm) *виртуальщик* miałby znaczyć: ‘osoba imitująca rzeczywistość, specjalista od projektowania portali sieciowych’.

Propozycja Trofimovej nie rozwiązuje jednak problemu dyfuzji semantycznej przymiotnika *виртуальный*: aczkolwiek wyrażenia z rzeczownikami instytucjonalnymi, jak np. *wirtualne muzeum*, można zinterpretować jako ‘imitowane (za pośrednictwem technologii komputerowych lub medialnych) muzeum’, to jednak podobna zasada interpretacyjna nie może być zastosowana w przypadku rzeczowników akcyjnych (*wirtualne zakupy*) lub substancjonalnych (*wirtualna gwiazda*) — w tych przypadkach nie chodzi o imitację, ale o coś innego: zakupy są realizowane poprzez zamówienia internetowe, a gwiazda jest wykreowana przez internetowe promocje. Z modelem imitacji nie jest zgodne też wyrażenie *виртуальная квартира* jako tytuł artykułu prasowego Marii Kakturskiej (www.aif.ru/online/aif/1254/08_01) nt. manipulacji na rynku nieruchomości. Wyrażenie *виртуальная квартира* (*wirtualne mieszkanie*) nie znaczy tu ‘imitowane mieszkanie’, lecz ‘iluzoryczne mieszkanie, jako że procedura jego zakupu, a właśnie zobowiązanie sprzedawcy, okazało się fikcją, jedynie imitacją rzeczywistej, zgodnej z prawem procedury’.

W odróżnieniu od słowników niemieckich i rosyjskich większość słowników języka polskiego — poczynając od Lindego — nie odnotowuje tego wyrazu albo (jak np. *Słownik wyrazów obcych* 1995 roku) odnotowuje w znaczeniu ‘potencjalny, mogący zaistnieć, teoretycznie możliwy’, dodatkowo kwalifikując go jako „przestarzały”. W końcu XX w. — głównie pod wpływem języka angielskiego — w polszczyźnie nastąpiło odrodzenie przymiotnika *wirtualny*. Pojawiły się odpowiednie hasła w *Innym słowniku języka polskiego* pod redakcją M. Bańki (2000), w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* pod redakcją S. Dubisza (2003) oraz w *Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny* pod redakcją H. Zgólkowej

(2004). Wyżej wymienione słowniki sumarycznie rozróżniają trzy znaczenia leksemu *wirtualny*:

- 1) ‘wykreowany na ekranie komputera lub telewizora, ale tak realistyczny, że wydaje się rzeczywisty’ (Bańko 2000; Dubisz 2003; Zgólkowa 2004)
- 2) ‘dostępny, możliwy do zrealizowania za pośrednictwem Internetu’ (Zgólkowa 2004)
- 3) ‘stworzony w ludzkim umyśle, ale prawdopodobnie istniejący w rzeczywistości lub mogący zaistnieć, teoretycznie możliwy’ (Dubisz 2003)

Kolokacje przymiotnika w pierwszym znaczeniu powinny być nazwami substancji, ale niektóre, przytaczane w słownikach ilustracje nie całkiem zgadzają się z definicją, por. (Zgólkowa 2004):

[...] *Trudno ją [...] nazwać dziewczyną z krwi i kości, bowiem jest tylko obrazem komputerowym, pierwszą wirtualną gwiazdą, którą ta japońska agencja modelek zamierza wylansować tego lata.*

Przykład ten nie jest jednak całkiem jasny: po pierwsze, *wirtualna gwiazda* niekoniecznie musi się pojawiać na ekranie monitora lub telewizora w postaci wizualnego obrazu — jest najważniejsze, że została wykreowana, rozgłoszona, „rozkręcona” przez mass media (niekoniecznie elektroniczne); po drugie, jej charakter wirtualny polega nie na tym, że „wydaje się rzeczywista”, ale odwrotnie — na tym, że, mimo pewnych podobieństw do realnych obiektów, jest iluzoryczna.

Niejednoznaczne są także inne ilustracje:

wirtualna dziewczyna
wirtualna kochanka
wirtualny świat
rzeczywistość wirtualna
gry wirtualne

Rzeczowniki *świat* i *rzeczywistość* mają treść globalną, a więc podobno nie mogą być „wykreowane na ekranie komputera lub te-

lewizora”. Niekoniecznie jest też wykreowana na ekranie *wirtualna dziewczyna*, która może występować np. w roli jednego z uczestników tzw. czatów erotycznych, a rzeczownik *gra* w połączeniu z przymiotnikiem *wirtualny* występuje w znaczeniu akcyjnym, więc na ekranie monitora nie można wyświetlić gry jako obrazu wizualnego, ale można po prostu grać (wykreowane są jedynie elementy gry).

Powyższy krótki przegląd modeli leksykograficznych pozwala stwierdzać, że dotycząca treści leksemu *wirtualny* informacja słownikowa jest zasadniczo niejednoznaczna i z punktu widzenia odbiorcy tekstu nie rozwiązuje strategicznego problemu: jaką interpretację semantyczną (z kilku zamieszczonych w słowniku) należy wybrać.

Jeśli wyraz *wirtualny* sprawia tyle komplikacji zawodowym językoznawcom, to jak sobie radzą z tym „przeciętni” użytkownicy języka? W celu zbadania potocznej kompetencji Polaków przeprowadziłem eksperyment psycholingwistyczny, w którym wzięło udział 133 recypientów — studentów Wydziału Humanistycznego UWM w Olsztynie. Zgodnie z zadaniem recypienti musieli: 1) podać znaczenie przymiotnika *wirtualny* oraz 2) uzupełnić grupy wyrazowe, zawierające trzy formy tego przymiotnika — *wirtualny*, *wirtualna*, *wirtualne*.

W porównaniu z opisami leksykograficznymi definicje respondentów są jeszcze bardziej różnorodne — występują w nich cztery rodzaje informacji: 1) deskryptywna (nominatywna) — 133 (100%); 2) pragmatyczna (komunikacyjna) — 10 (7,5%); 3) lingwistyczna (metajęzykowa) — 9 (6,8%) oraz 4) egzemplifikacja — 23 (17,3%).

W zakresie informacji nominatywnej odnotowałem 16 różnych znaczeń przymiotnika *wirtualny* (por. tabelę). Wyraźnie dominuje tu znaczenie deontyczne (wyobrażeniowe) — występuje w 113 ankietach, tzn. uwzględnia je ok. 85% respondentów. Używane przez ankietowanych deskryptory tego znaczenia najczęściej są

przeczące: *nie mający nic wspólnego z rzeczywistością, nie mający odniesienia do rzeczywistości, nierealny, nierzeczywisty* itd. Połączenie z rzeczownikiem *rzeczywistość* daje wręcz paradoksalny efekt — ‘niereczywista rzeczywistość’ — nie ma zatem nic dziwnego, że pewna liczba recypientów przyznała się do tego, że zdefiniowanie wyrazu *wirtualny* stanowi dla nich trudne zadanie.

Znaczenie limitatywno-medyatywne zajmuje drugie miejsce — występuje w 69 ankietach (51,9%), co w pewnym stopniu koliduje z *Praktycznym słownikiem współczesnej polszczyzny*. Inne znaczenia występują sporadycznie.

W zakresie informacji metajęzykowej należy zwrócić uwagę na odnotowane w ankietach określenia przymiotnika *wirtualny* jako wyrazu nowego, o niejasnej treści, niedającego się wytłumaczyć w sposób łatwy i jednoznaczny. Otwarcie deklarowało to 39 ankietowanych (ok. 30%), np.: *Jest to skomplikowane pojęcie; Nie wiem, czy dobrze tłumaczę to pojęcie; Nie do końca potrafię słowami określić znaczenie tego słowa*. Dwie osoby nie podały żadnej definicji.

Na dyfuzyjny charakter treści przymiotnika *wirtualny* wskazuje także wyeksponowane w ośmiu ankietach znaczenie nieokreśloności — recypienti stosowali takie deskryptory jak: *coś bliżej nie określone; istniejący w jakiejś przestrzeni; coś, co nie jest pewne; incognito; świat, w którym wszystko może się zdarzyć; nieokreślony* i in.

Uświadamiając niedookreślony charakter treści przymiotnika, recypienti odwoływali się do swoich doświadczeń językowych — dodawali ilustracje typu *wirtualny świat* czy *wirtualna rzeczywistość*. Taka egzemplifikacja występuje w 23 ankietach.

Tabela. Wyeksponowane znaczenia nominatywne
przymiotnika *wirtualny*

CECHA	PRZYKŁADOWE FORMY MANIFESTACJI
Funkcja deskryptywna (nominatywna)	
<p>1. <i>Wirtualny X</i> = 'X jest nierze- czywisty, niematerialny, wy- obrażony, wymaginowany' (113)</p>	<p><i>istniejący w naszej wyobraźni nie mający nic wspólnego z rzeczywi- stością nie mający odniesienia do rzeczywistości nie mający postaci fizycznej niebezpośredni nieistniejący niereczywisty niewidoczny</i></p>
<p>2. <i>Wirtualny X</i> = 'Środowiskiem istnienia/występowania/funkcjonowania X-a jest Internet, programy kompute- rowe, media' (69)</p>	<p><i>związany ze światem komputerowym dotyczy sfery/techniki komputerowej odnosi się do świata komputerów i In- ternetu kojarzy mi się z komputeryzacją kojarzy się z Internetem związany ze światem przedstawianym przez Internet</i></p>
<p>3. <i>Wirtualny X</i> = 'X jest sztucz- ny, stworzony przez ludzi za pomocą technologii kompute- rowych' (25)</p>	<p><i>nienaturalny nieprawdziwy stworzony przez technikę sztucznie stworzony</i></p>
<p>4. <i>Wirtualny X</i> = 'X jest nieokre- ślony, niezbadany, niezrozu- miały' (8)</p>	<p><i>coś abstrakcyjnego coś bliżej nie określone istniejący w jakiejś przestrzeni coś, co nie jest pewne</i></p>
<p>5. <i>Wirtualny X</i> = 'Funkcjonal- ność X-a przejawia się w róż- nych dziedzinach, w różnych aspektach' (5)</p>	<p><i>wszechstronny obejmujący szeroki zakres wiedzy</i></p>

CECHA	PRZYKŁADOWE FORMY MANIFESTACJI
6. <i>Wirtualny X</i> = 'X jest obiektem wielkich pomiarów' (5)	<i>coś wielkiego nieosiągalny</i>
7. <i>Wirtualny X</i> = 'X jest inny, odmienny' (4)	<i>inny odmienny</i>
8. <i>Wirtualny X</i> = 'X jest nowoczesny' (4)	<i>kojarzy mi się z czymś nowoczesnym, daleko idącym w przyszłość nowoczesny</i>
9. <i>Wirtualny X</i> = 'X ma zdolność przenikania, przedostawania się przez coś na drugą stronę, do wnętrza czegoś; przenikający' (1)	<i>mający dojdzie do miejsc trudno dostępnych</i>
10. <i>Wirtualny X</i> = 'X umożliwia skuteczny, szybki przekaz informacyjny' (1)	<i>świat szybkiej komunikacji</i>
11. <i>Wirtualny X</i> = 'X jest hipotetyczny, możliwy' (1)	<i>możliwy</i>
12. <i>Wirtualny X</i> = 'Rezultatem oddziaływania X-a na ludzi jest ich głupota' (1)	<i>stworzony w celu ogłupiania ludzi</i>
13. <i>Wirtualny X</i> = 'X jest obiektem aktywnego oddziaływania człowieka' (1)	<i>taki, na który mamy wpływ, możemy go udoskonalać, zmieniać</i>
14. <i>Wirtualny X</i> = 'Środowiskiem istnienia/występowania X-a jest codzienność' (1)	<i>można używać także w odniesieniu do codziennych sytuacji</i>
15. <i>Wirtualny X</i> = 'Środowiskiem istnienia/występowania X-a jest kosmos' (1)	<i>kojarzy się z kosmosem kosmiczny</i>
16. <i>Wirtualny X</i> = 'Środowiska istnienia/występowania X-a są różne' (1)	<i>odnosi się do różnych rzeczy może odnosić się do różnych sfer życia ludzkiego oraz do różnych zjawisk zachodzących w rzeczywistości</i>

Druga część zadania polegała na tym, że respondenci musieli uzupełnić konstrukcje z przymiotnikiem *wirtualny* w trzech formach rodzajowych. Por. listę rzeczowników:

świat — 112, *rzeczywistość* — 55, *przestrzeń* — 41, *gra/gry* — 25, *życie* — 16, *Polska* — 14, *spotkanie/spotkania* — 11, *strona (internetowa)* — 11, *postać* — 9, *rozmowa* — 8, *kontakty*, *obraz*, *zjawisko* — 6, *lącze*, *zakupy*, *znajomość (przez Internet)* — 5, *miłość*, *pieniądze*, *portal*, *programy* — 4, *kommunikacja*, *kontakt*, *pamięć*, *pamiętnik*, *podróż* — 3, *adres*, *bohater*, *chłopak*, *człowiek*, *drzewo*, *dziewczyna*, *nadawca*, *obiekt*, *poczta*, *połączenie*, *przyjaciel*, *realność*, *sieć*, *system* — 2, *bohaterka*, *domena*, *doznania*, *dziecko*, *emocje*, *jedzenie*, *kłamstwa*, *kobieta*, *kochanek*, *kommunikowanie się*, *kontekst*, *marzenie*, *miasto*, *miejsce*, *myślenie*, *myśli*, *obietnice*, *obiekty*, *obrazy*, *odbiorca*, *osiągnięcie*, *osobnik*, *podróże*, *pogawędki internetowe*, *pojęcie*, *problemy*, *produkcja*, *projektowanie*, *przedsięwzięcie*, *przeżycie*, *przygoda*, *przyjaciółka*, *przyjaźń*, *przyszłość*, *sex*, *słowo*, *sny*, *spojrzenie*, *środowisko*, *telewizja*, *umysł*, *wiadomości*, *wiedza*, *witryna*, *wyobrażenia* — 1

Wyraźnie dominuje tu przywołana w 112 ankietach (84,2%) konstrukcja *wirtualny świat*, którą należałoby uznać za frazem. Podobny status mają konstrukcje z rzeczownikami *rzeczywistość* (55 — 33,4%) i *przestrzeń* (40 — 30,8%). Inne kolokacje nie są skonwencjonalizowane, dlatego zachodzi tu duża różnorodność rzeczowników.

Uzupełnienie konstrukcji z przymiotnikiem w formie rodzaju nijakiego *wirtualne* (niektórzy ankietowani traktowali ją także jako formę liczby mnogiej) sprawiło największe trudności: z jednej strony, niektórym konstrukcjom podobno nie można przyporządkować znaczenia ‘nieprawdziwy, wymyślony, wyimaginowany’, np. *wirtualne emocje*, *jedzenie*, *kłamstwa*, *marzenie*, *myślenie*, *pojęcie*, *przeżycie*, *spojrzenie* itd. — nie jest wykluczone, że w tych wypadkach ankietowani po prostu nie rozumieli treści połączeń; z drugiej strony, w dwunastu ankietach (9%) brakuje uzupełnień w tej formie gramatycznej (w jednej z takich ankiet czytamy: *Wirtualne??? — nie spotkałam się z takim zestawieniem*).

Rezultaty eksperymentu wykazują, że znaczenie przymiotnika *wirtualny* w potocznej kompetencji językowej ma charakter dyfuzyjny. Większość ankietowanych nie kojarzy tego znaczenia z czymś pozytywnym, afirmatywnym — dominują tu określenia zawierające partykułę przeczącą: *niebezpośredni, nieistniejący, niekonkretny, niematerialny* itp. Ankietowani przywołują kilkanaście różnych cech semantycznych przymiotnika *wirtualny*, a więc nie prowadzą wyraźnej granicy między wyrazami: *wirtualny* — *nierealny* — *niekonkretny* — *nienaturalny* — *nieokreślony* i in.

Wskazuje na to także przyznanie się ankietowanych do faktu, że znaczenie tego wyrazu nie jest jasne ani łatwe do określenia. Dlatego uzupełniając konstrukcje przymiotnikowo-rzeczownikowe z wyrazem *wirtualny* ankietowani raczej opierają się na zakodowanych w pamięci frazematkach niż na informacji semantycznej. Powołując się na komputer oraz Internet jako środowisko funkcjonowania pojęcia „wirtualny”, respondenci ograniczają się do ogólnych i nieokreślonych stwierdzeń typu: *istnieje głównie w Internecie; związany ze światem komputerowym; dotyczy sfery komputerowej; odnosi się do świata komputerów i Internetu; kojarzy mi się z komputeryzacją; kojarzy się głównie z Internetem* itd. Respondenci prawie nie uwzględniają przy tym mediów tradycyjnych.

Potoczne znaczenie leksykalne przymiotnika *wirtualny* można by uogólnić w następującej definicji:

‘Wiem, że wirtualny to taki, który jest wymyślony, nierzeczywisty; wiem, że jest związany z komputerem i Internetem; pamiętam, że często się mówi: *wirtualny świat, wirtualna rzeczywistość, wirtualna przestrzeń*’.

W celu zbadania sposobów rozumienia (tj. typów interpretacji semantycznej) zawierających przymiotnik *wirtualny* grup wyrazowych modelu *Adj* — *S* przeprowadziliśmy drugi eksperyment psycholingwistyczny, w którym wzięło udział 36 respondentów, podobnie jak w pierwszym eksperymencie — studentów Wydzia-

łu Humanistycznego Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Zadanie brzmiało:

Proszę o wytłumaczenie, tzn. o wyjaśnienie sensu/znaczenia, następujących wyrażen językowych, zawierających przymiotnik *wirtualny*: (1) *wirtualna realność*, (2) *wirtualne zwierzę domowe* (3) *wirtualny sklep*, (4) *wirtualny uniwersytet*, (5) *wirtualny koszyk*, (6) *wirtualna klawiatura*, (7) *wirtualny seks*, (8) *stan wirtualny*, (9) *wirtualna temperatura*, (10) *wirtualny notatnik*, (11) *wirtualny biznes*, (12) *wirtualne muzeum*, (13) *wirtualny prezydent*

Po opracowaniu ankiet sporządzony został protokół eksperymentu, w którym każdemu wyrażeniu przyporządkowane są jego zaproponowane przez respondentów tłumaczenia oraz częstotliwość ich występowania w ankietach — absolutna oraz procentowa. Poszczególne deskryptory (takie jak [wymyślony/domniemany], [istniejący w Internecie], [sztuczny] i in.) określiliśmy na podstawie odmiennych pod względem formy leksykalnej definicji respondentów. Tak więc w przypadku wyrażenia *wirtualna realność* deskryptor [wymyślona/domniemana] stanowi uogólnienie takich tłumaczeń ankietowanych jak: *wymyślona; zmyślona; to, co nie istnieje naprawdę; której nie ma; nierzeczywista; bajkowa; coś nierealnego; to, co chciałabym mieć* i in. Deskryptor [istniejący w Internecie], zastosowany do wyrażenia *wirtualny koszyk*, jest uogólnieniem bardziej szczególnych definicji respondentów: *internetowy; do którego „wkładamy” zakupy robione przez Internet; miejsce na stronie internetowej, gdzie należy „wkładać” zamówione rzeczy* itp.

Protokół eksperymentu nr 2:

wirtualna realność: 1. ‘wymyślona, domniemana’ 19 (52,8%); 2. ‘istniejąca w Internecie’ 15 (41,6%); 3. brak odpowiedzi 2 (5,6%)

wirtualne zwierzę domowe: 1. ‘sztuczne’ 12 (33,3%); 2. ‘wymyślone, domniemane’ 10 (27,8%); 3. ‘istniejące w Internecie’ 9 (25,0%); 4. brak odpowiedzi 5 (13,9%)

wirtualny sklep: 1. 'istniejący w Internecie' 29 (80,5%); 2. 'wymyślony, domniemany' 5 (13,9%); 3. 'w nim sprzedaje się komputery' 1 (2,8%); 4. brak odpowiedzi 1 (2,8%)

wirtualny uniwersytet: 1. 'istniejący w Internecie' 31 (86,1%); 2. 'niestacjonarny' 3 (8,3%); 3. brak odpowiedzi 2 (5,6%)

wirtualny koszyk: 1. 'istniejący w Internecie' 13 (36,1%); 2. brak odpowiedzi 11 (30,5%); 3. 'wymyślony, domniemany' 8 (22,2%); 4. 'bez dna' 2 (5,6%); 5. 'sztuczny' 1 (2,8%); 6. 'o dziwnym kształcie' 1 (2,8%)

wirtualna klawiatura: 1. brak odpowiedzi 18 (50,0%); 2. 'istniejąca w Internecie' 14 (38,9%); 3. 'wymyślona, domniemana' 3 (8,3%); 4. 'sztuczna' 1 (2,8%);

wirtualny seks: 1. 'istniejący w Internecie' 20 (55,5%); 2. 'wymyślony, domniemany' 12 (33,3%); 3. brak odpowiedzi 2 (5,6%); 4. 'telefoniczny' 1 (2,8%); 5. 'nieograniczony' 1 (2,8%)

stan wirtualny: 1. 'wymyślony, domniemany' 11 (30,5%); 2. 'nieświadomy, niekontrolowany' 10 (27,8%); 3. brak odpowiedzi 8 (22,2%); 4. 'istniejący w Internecie' 6 (16,7%); 5. 'dziwny' 1 (2,8%)

wirtualna temperatura: 1. brak odpowiedzi 24 (66,6%); 2. 'wymyślona, domniemana' 7 (19,4%); 3. 'wysoka' 2 (5,6%); 4. 'istniejąca w Internecie' 1 (2,8%); 5. 'niska' 1 (2,8%); 6. 'zmienna' 1 (2,8%)

wirtualny notatnik: 1. 'istniejący w Internecie' 22 (61,0%); 2. 'wielomatowy' 6 (16,7%); 3. brak odpowiedzi 5 (13,9%); 4. 'wymyślony, domniemany' 2 (5,6%); 5. 'dziwny' 1 (2,8%)

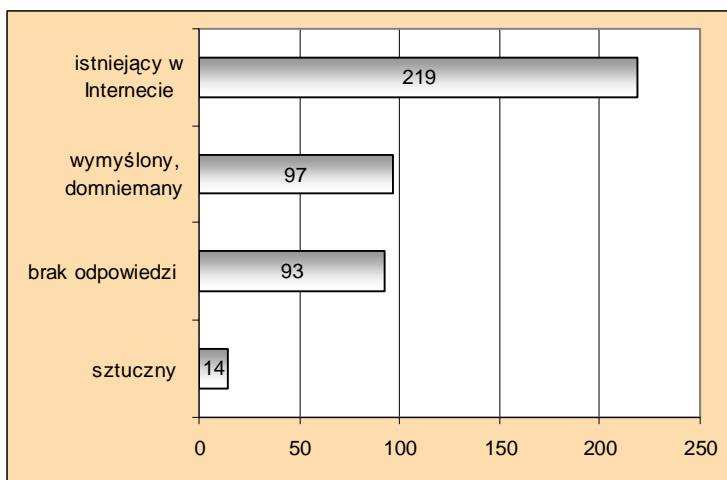
wirtualny biznes: 1. 'istniejący w Internecie' 20 (55,5%); 2. brak odpowiedzi 5 (13,9%); 3. 'nieprawny' 4 (11,1%); 4. 'pośredni' 4 (11,1%); 5. 'wymyślony, domniemany' 2 (5,6%); 6. 'korzystny' 1 (2,8%)

wirtualne muzeum: 1. 'istniejące w Internecie' 32 (88,9%); 2. 'wymyślone, domniemane' 3 (8,3%); 3. 'nowoczesne' 1 (2,8%)

wirtualny prezydent: 1. 'wymyślony, domniemany' 15 (41,7%); 2. brak odpowiedzi 10 (27,8%); 3. 'istniejący w Internecie' 7 (19,4%); 4. 'nieodpowiedzialny, niesprawny' 4 (11,1%)

Z treści ankiet wynika, że respondentom zależało na tym, aby dopasować treść przymiotnika do treści rzeczownika — stąd różnorodność definicji: *wirtualne muzeum* — ‘takie muzeum, które z w i e d z a s i ę za pośrednictwem Internetu’; *wirtualny koszyk* — ‘taki koszyk, do którego w k ł a d a s i ę zakupy w wirtualnym/internetowym sklepie’; *wirtualny seks* — ‘taki seks, który u p r a w i a s i ę za pośrednictwem Internetu’. Wskazuje na to również fakt, iż w protokole drugiego eksperymentu występują nowe deskryptory, brakujące w protokole pierwszego eksperymentu: [w nim sprzedaje się komputery], [niestacjonarny], [bez dna], [telefoniczny], [dziwny], [wysokiego stopnia], [niskiego stopnia], [nieprawny], [pośredni], [korzystny], [nieodpowiedzialny, niesprawny], a więc ogólna liczba znaczeń leksykalnych przymiotnika *wirtualny* wzrasta, co całkowicie zamazuje jego obraz w świadomości użytkowników języka.

Podobnie jak w pierwszym eksperymencie, są interpretacje częste i rzadkie. Najczęściej w ankietach przywoływane są (i tu też dostrzec można podobieństwo z pierwszym eksperymentem) dwa znaczenia: [istniejący w Internecie] oraz [wymyślony/domniemany], inne znaczenia są raczej sporadyczne. Dość wysoka (choć mniejsza niż w pierwszym eksperymencie) jest też liczba odpowiedzi negatywnych, tzn. bezpośrednich deklaracji braku znaczeniowych skojarzeń z danym wyrażeniem — 93 (19,9%).

Wykres. Ranking interpretacji semantycznych

Każdej grupie wyrazowej odpowiada inny układ deskryptorów, a z drugiej strony — interpretacja semantyczna grupy wyrazowej *wirtualny* + *S* zależy nie tylko od znaczenia leksykalnego przymiotnika, ale także od znaczenia leksykalnego rzeczownika. Tak więc deskryptor [istniejący w Internecie] najczęściej stosowano przy interpretacji semantycznej wyrażen z rzeczownikiem rzeczowym (*wirtualny koszyk, notatnik*), instytucjonalnym (*wirtualny sklep, uniwersytet, wirtualne muzeum*) lub abstrakcyjnym (*wirtualna rzeczywistość, wirtualny seks, biznes*). Deskryptor [wymyślony, domniemany] najczęściej występuje w definicjach wyrażen *stan wirtualny* (z rzeczownikiem abstrakcyjnym) oraz *wirtualny prezydent* (z rzeczownikiem personalnym), natomiast deskryptor [sztuczny] regularnie kojarzy się z wyrażeniem *wirtualne zwierzę domowe* (występuje w 33,3% ankiet).

Największe komplikacje respondentom sprawiły konstrukcje *wirtualna klawiatura* — termin, używany w informatyce oraz *wirtualna temperatura* — termin z zakresu termodynamiki — w tym

przypadku największa jest liczba respondentów, którzy nie podali żadnej definicji. Brak odpowiedzi w tym przypadku wynika z braku tzw. wiedzy encyklopedycznej oraz odpowiednich doświadczeń — respondenci nie mieli wcześniej do czynienia w klawiaturą imitowaną na monitorze komputera, jak również nigdy nie studiowali termodynamiki. Pośrednio wskazuje to na fakt, jak ułomna jest kompetencja językowa respondentów — bez oparcia o wiedzę encyklopedyczną nie są oni w stanie zinterpretować grup wyrazowych z przymiotnikiem *wirtualny*, a więc można stwierdzać, że znaczenie leksykalne przymiotnika w kompetencji językowej tych użytkowników jest prawie puste.

Przeprowadzone badania dają podstawę, aby wnioskować, że istnieją co najmniej dwa poziomy odmienności semantycznej znaków językowych. Pierwszy poziom to *polisemia*, czyli konwencjonalne w obrębie danej wspólnoty językowej przyporządkowanie znakowi kilku różnych pojęć/znaczeń (czyli, zgodnie z terminologią semantyki funkcjonalnej — funkcji deskryptywnych). Tak więc przymiotnik *wirtualny* we współczesnym języku polskim (jeśli sądzić na podstawie omówionych w niniejszym artykule eksperymentów) jest wieloznaczny, por. takie jego znaczenia, jak [wymyślony, domniemany], [istniejący w Internecie], [sztuczny], [rozmaity], [nowoczesny] i in.

Na drugim poziomie występuje dyferencja treści wyrażen językowych w obrębie poszczególnych znaczeń. Zjawisko to określamy jako *ambisemia*. Choć po raz pierwszy wprowadzamy ten termin, to jednak samo zjawisko zostało dość szczegółowo omówione w szeregu naszych wcześniejszych publikacji: Kiklewicz 1999b, 109; 2000c; 2001b; 2001d; 2003. Ambisemia polega na tym, że interpretacja semantyczna znaku kompozycyjnego (pochodnego) nie sprowadza się do jego formy ani struktury językowej, ponieważ zawsze uwzględnia stereotypy kognitywno-kulturowe lub cechy pragmatyczno-sytuacyjne, czyli generalnie rzecz biorąc — czynniki pozawerbalne komunikacji społecznej. Tak

więc w konstrukcjach przymiotnikowo-rzeczownikowych *wirtualny uniwersytet*, *wirtualny notatnik*, *wirtualny sklep*, *wirtualne muzeum*, *wirtualny seks*, *wirtualny biznes* regularnie (jak wykazał drugi eksperyment) realizuje się znaczenie limitatywno-mediatywne przymiotnika *wirtualny* — [istniejący w Internecie], z tym, że za każdym razem schemat semantyczny ‘X istnieje/realizuje się w Internecie’ jest konkretyzowany na różne sposoby, w zależności od semantyki kognitywnej rzeczownika nadrzędnego, a mianowicie — w zależności od kojarzącego się z nim standardu (stereotypu) semantycznego. Na przykład rzeczownik *uniwersytet* konwencjonalnie kojarzy się z miejscem studiów, dlatego właśnie predykat *STUDIOWAĆ* jest aktualizowany w interpretacji semantycznej wyrażenia *wirtualny uniwersytet* ‘studia wyższe za pomocą (za pośrednictwem) Internetu’. Inny standard semantyczny aktualizowany jest w przypadku rzeczownika *sklep* — predykat *KUPOWAĆ* — stąd interpretacja: *wirtualny sklep* ‘zakupy towarów za pomocą (za pośrednictwem) Internetu’. Por. też inne interpretacje:

- wirtualny notatnik* ‘serwis komputerowy, umożliwiający robienie notatek, tzn. zapisywanie tekstów’ (*notatnik* → *ZAPISYWAĆ*)
- wirtualne muzeum* ‘oglądanie obrazów lub innych eksponatów za pośrednictwem Internetu’ (*muzeum* → *ZWIEDZAĆ/OGLĄDAĆ*)
- wirtualny seks* ‘uprawianie seksu za pośrednictwem Internetu’ (*seks* → *UPRAWIAĆ*)
- wirtualny biznes* ‘prowadzenie biznesu za pośrednictwem Internetu’ (*biznes* → *PROWADZIĆ*)

Jakkolwiek polisemia jest zjawiskiem systemu języka (czyli *langue* — w terminologii F. de Saussure’a), to ambisemia — zjawiskiem komunikacji językowej (czyli — *parole*). Swoista konfiguracja i wzajemna komplementarność *langue* i *parole* polega na tym, że element limitatywno-mediatywny w interpretacji semantycznej grup wyrazowych z przymiotnikiem *wirtualny* opiera się na konwencji językowej, czyli jest zakodowany w systemie języka, pod-

czas gdy predykat propozycjonalny, na którym ufundowana jest cała interpretacja (np. **STUDIOWAĆ**, **KUPOWAĆ**, **ZAPISYWAĆ**, **ZWIEDZAĆ**, **UPRAWIAĆ**, **PROWADZIĆ**), wynika z konwencji kognitywno-kulturowych, tworzących tło, a raczej swego rodzaju substrat komunikacji społecznej.

Zarówno na poziomie *langue*, jak i na poziomie *parole* zakres znaczeń przymiotnika *wirtualny* ma rozmyte granice, co (przede wszystkim pierwsze) oznacza, że wyraz ten jeszcze nie utrwalił się we współczesnej polszczyźnie, a w jego funkcjonowaniu komunikacyjnym funkcja manifestacyjna (manieryczna) często dominuje nad funkcją nominatywną.